

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 47., BR. 3., 81.–120., ZAGREB, VELJAČA 2000.

ŠTO JE *NOVOGOVOR* UČINIO HRVATSKOMU JEZIKU?¹

Dubravka Sesar i Ivana Vidović

lavenske je jezike u doba totalitarizma posebno pogodila pojava koju je G. Orwell (1984.) nazvao *novogovorom*. Obilježava ga opća semantička inflacija koja je rezultirala semantičkom devalvacijom javnoga, prije svega političkoga govora, a time i relativizacijom književnojezične norme. Konstatirajući opći pad jezične kulture u svim slavenskim zemljama, jezikoslovci i književni znanstvenici upozoravaju da on nije zaustavljen početkom 90-ih, što potvrđuju recidivi *novogovora* u posttotalitarnim godinama. U tome kontekstu razmatramo i hrvatski slučaj.

0. *Uvod*. Znanstveno utemeljen odgovor na postavljeno pitanje pretpostavlja sustavno interdisciplinarno i komparativno, a to znači dugotrajno i skupno istraživanje. I ovaj se rad oslanja na novija istraživanja jezika sa sličnim iskustvima – češkoga, slovačkog (koji su bili u sličnoj političkoj situaciji) i poljskoga (koji u njoj nije bio). Stoga ga treba shvatiti kao nepretenciozan pokušaj u prilog proučavanju sociolingvističkoga fenomena koji se ne smije podcijeniti, posebno kad je riječ o hrvatskome jeziku.

1 Ovo je izlaganje izneseno na Drugome hrvatskom slavističkom kongresu (Osijek, 14.–18. IX. 1999.)

Pojava za koju ovdje rabimo jednostavni radni naziv *novogovor* u literaturi se općenito definira kao političko-propagandni jezik (govor, stil) totalitarnoga sustava, koji se kao relativno zatvoren sociolekt određene politokracije postupno nametnuo kao metajezik vladajuće ideologije s tendencijom preuzimanja funkcije općega javnog jezika.

Općenito primjenjiva tipologija *novogovora* ne bi smjela imati nikakav politički (fašistički, komunistički) predznak, ali valja imati na umu da su u slavenskim jezicima elementi *novogovora*, pretežno leksički, nastali tijekom 2. svjetskog rata (Samardžija 1998., Kačala 1994.) neznatni u usporedbi s njegovim polustoljetnim poratnim utjecajem na jezik u cjelini. Na toj se poratnoj jezičnoj građi izvodi i naša analiza.

Kad je riječ o hrvatskim jezičnim zbivanjima između 1945. i 1990. složićemo se s ocjenom da su "vrlo netipična, bez pravih analogija u suvremenome svijetu" (Brozović 1998.: 3). Uzroke toj atipičnosti zastiru stoljeća iza kojih je još teže razaznati "jednu od najoriginalnijih europskih kulturnojezičnih pojava, u ponečem apsolutno jedinstvenu, tako da se ne može usporediti ni s kojim drugim razvojem, slavenskim ili neslavenskim" (isto: 8). Zbunjenost s kojom danas i mnogi slavisti gledaju na pojavu "novoga" jezika (zaboravljajući da je njime pisana u slavenskome svijetu jedinstvena renesansna književnost) i još uvijek neodređen odnos slavistike prema hrvatskoj književnoj i jezičnoj baštini često se ne temelji na ozbiljnim znanstvenim prosudbama, nego na naslijeđenim ideološkim klišejima. Hrvatski se i početkom 90-ih našao u atipičnoj situaciji: načelno odbacujući dotadašnje *novogovorne* konvencije (kao i drugi slavenski jezici), morao je ostvariti i pravo na vlastito ime (za što se nije morao izboriti ni jedan slavenski jezik sa starom i bogatom književnom tradicijom) i samostalan razvitak. Duga i stroga vladavina *novogovora* u simbiozi sa srpsko-hrvatskim križancem ostavila je recidive koji i dalje utječu na jezičnu i govornu kulturu. Opće zanimanje za novija jezična zbivanja nameće obvezu istraživanja tih utjecaja. U tome se smislu već pristupilo analizi zapadnoslavenskih jezika totalitarnoga i posttotalitarnoga razdoblja u pojedinim javnim područjima: u medijima, publicistici, školstvu, zdravstvu, sudstvu, vojsci, športu, književnosti, kazalištu, znanosti i dr.²

1. *Teorijske osnove*. Najnoviji radovi posvećeni jeziku politike nude niz hipoteza o njegovim oblicima, strukturi i funkciji, koje bi trebalo podvrgnuti stručnoj provjeri. Nju, međutim, otežava promjenjivost, prilagodljivost, odnosno izrazita dinamičnost te pojave. Budući da narav i trajnost određenoga *političkoga jezika* ovise o naravi i trajnosti politike koja ga stvara, javljaju se

2 O tome posebno svjedoče zbornici sa znanstvenih skupova u Olomoucu (1993.) i Wrocławu (1995.).

i sumnje u mogućnost obrane teze o postojanju jedne opće političke jezične *varijante*. Čini se da stoji i naoko apsurdna tvrdnja da "koliko god je petrificirana i teško promjenjiva stara partijsko-državna jezična varijanta slabo teorijski, i ne samo lingvistički, obrađena, toliko je jezik tek stasajuće demokracije jednostavno neprimjeren njezinu sustavnome opisu" (Bralczyk 1996.: 122).

Kao jedno od bitnih političkih sredstava za stvaranje određenoga općeg stanja svijesti jezik je ujedno sredstvo i složen predmet opisa. Tražeći instrumentarij za opis političkoga jezika analitičari mu obično pristupaju selektivno – s etičkoga, povijesnog, sociopolitičkog, psihološkog, književnog, jezikoslovnog i drugih gledišta. Stiliste i jezikoslovce zanimaju prvenstveno funkcionalnostilski i semantički mehanizmi, leksičke, frazeološke i gramatičke osobine konkretnoga *novogovora* (zavidan broj radova obrađuje poljski *novogovor*). Takvi bi opisi u sklopu komparativnih istraživanja mogli dobiti opću teorijsku vrijednost, ali njihove rezultate još treba čekati. Za sada nije definiran ni sam predmet istraživanja, a naziv mu varira od općih opisnih odrednica – politički jezik, jezik politike i političara (język polityki i polityków), suvremena službena propaganda (současná oficiální propaganda), tekst političke propagande (text politické propagandy) i sl. do jednostavnoga orvelovskoga kalka – *novogovor* (nowomowa, nowořeč) koji nedvosmisleno označava upravo *totalitarni* politički jezik. Sve upućuje na moguću distinkciju: *politički jezik / novogovor*. Iako se često rabe kao sinonimi, prvi se pojam po svojoj funkciji može definirati i kao politički *stil* (bilo kojega političkoga sustava) dok drugi očito, poprimivši karakteristike totalitarnoga sustava, premašuje ograničenu funkciju stila. Opći pad jezične kulture slavistička lingvistika pripisuje danas upravo utjecaju *novogovora* prema kojemu je još uvijek donekle suzdržana, vjerojatno ne samo zbog njegovih orvelovskih, literarnih konotacija.

Stvorivši za ono doba futuristički pojam *novogovora* (newspeak), G. Orwell je već 1948. godine dao preciznu definiciju, kratki opis rječnika i gramatike zamišljenoga idioma totalitarnoga sustava, tzv. englsoca, u kojemu uza socijalističku ideologiju vlada i engleski jezik (1984.: 271–283). To vizionarsko djelo opisuje pojavu koja nije bila nova, ali su na nju do tada češće upozoravali književnici (K. Čapek već 1918.), očito osjetljiviji na opasnost koja je zaprijetila umjetnosti riječi. I ne samo njoj. Razmišljanja o novim, međuratnim društvenim pojavama i mogućoj ulozi jezične analize u oblikovanju dijagnostike demagogije na osnovi utvrđenih razlika između jezika diktature i jezika demokracije (Čapek 1969.: 8) ozbiljno su upozoravala na ideološku moć riječi: "...kao što misao rađa čin, tako riječ rađa misao" (isto: 89). Lingvisti su se najprije bavili govorom njemačkoga fašističkog totalitarizma između 1933. i 1945. (Klemperer 1946., 1957., 1975.), a u njemačkoj se literaturi pojavljuju

puki besmisao..., jer riječi su *samo riječi*, tj. bezvrijedni neživi predmeti s kojima bilo tko može činiti bilo što, bez straha da će naići na kakav otpor” (isto: 13). Istodobno je funkcija jezika u totalitarnim uvjetima strogo institucionalizirana. Lišavajući čovjeka *prava* na vlastito mišljenje, institucija preuzima i *pravo* na njegovu istinu, a time i na svaki izraz njegove osobnosti. “Neosobna laž i neosobni zločin dvije su vrste političkoga *umijeća* koje su totalitarne države razvile do savršenstva. I tu se očituje veza između korupcije jezika i službene politike... Institucija u korupciji nalazi svoje *prirodno* tlo, a korupcija u instituciji svoj *prirodni* alibi. Svaka je strana zainteresirana za egzistenciju one suprotne i začarani se krug zatvara” (isto: 12).

Ako je u tome začaranom krugu korupcija jezika u osnovi etičko pitanje, što uopće može učiniti jezikoslovlje? Može konstatirati jezične činjenice, prihvatiti da je *propaganda locuta, causa finita* i prebaciti odgovornost na *sistem* koji zlorabi jezik. Znajući da ono o čemu se ne govori za takav *sistem* i ne postoji, može po načelu *loquor, ergo sum* sa svoga znanstvenog stajališta pokušati osvjetliti problem koji je to ozbiljniji što se bolje krije “između redaka”.

Kloneći se nelingvističkih ocjena, analitičari *novogovora* najveću pozornost posvećuju njegovoj semantici. Tako Bralczyk (1987.) u političkome diskursu nalazi osam kategorijski bitnih semantičkih značajki: važnost, općenitost, bliskost, nužnost, vjerodostojnost, koherentnost, avangardnost i trajnost. Kao osnovno načelo *novogovora* Głowiński (1991.) naglašava krajnju inferiornost značenja u odnosu prema apodiktičnosti, neupitnosti vrijednosnoga suda koji o njima daje *gospodar jezika*. Ta *labava* (lužna) *semantika* pruža široke (šire od bilo kojega stila) mogućnosti interpretacije značenja, čime se relativizira, izjednačuje i devalvira njihova vrijednost. Budući da vrijednosni sud, koji se često služi dihotomijama i ostrim polarizacijama značenja, mora uvijek biti jasan i jednoznačan, Głowiński kvalificira *novogovor* kao “jednovaljan” (*jednowartościowy*) jezik (po uzoru na *jednoumlje* mogli bismo ga nazvati *jednoslovljem*). Drugom njegovom značajkom on smatra specifičnu sintezu pragmatičnosti i ritualnosti. Iako se u krajnjim slučajevima čak i isključuju (npr. ritualna retorika svećanih govora isključuje po naravi konzekventno djelovanje pragmatike), maksimalna ritualnost i potpuna pragmatičnost u idealnim se situacijama poklapaju. Treću značajku *novogovora* Głowiński vidi u magičnosti njegova izraza, u njegovoj sposobnosti da virtualnost učini privlačnom i da je na impresivan način “pretvori” u zbilju. Četvrta i s funkcionalnoga gledišta najvažnija značajka *novogovora* jest njegova arbitrarnost koja po sudu Głowińskoga premašuje granice odgovarajućega stila ili sociolekta. Propisujući što i *kako* pisati, cenzorski “dokumenti tvore svojevrsan metajezik koji uvelike razjašnjava *novogovor*” (isto: 9), njegova sredstva, metode i neskrivene ambicije da postane opći, univerzalni jezik. Kako se posljednje tri značajke ostva-

puki besmisao..., jer riječi su *samo riječi*, tj. bezvrijedni neživi predmeti s kojima bilo tko može činiti bilo što, bez straha da će naići na kakav otpor" (isto: 13). Istodobno je funkcija jezika u totalitarnim uvjetima strogo institucionalizirana. Lišavajući čovjeka *prava* na vlastito mišljenje, institucija preuzima i *pravo* na njegovu istinu, a time i na svaki izraz njegove osobnosti. "Neosobna laž i neosobni zločin dvije su vrste političkoga *umijeća* koje su totalitarne države razvile do savršenstva. I tu se očituje veza između korupcije jezika i službene politike... Institucija u korupciji nalazi svoje *prirodno* tlo, a korupcija u instituciji svoj *prirodni* alibi. Svaka je strana zainteresirana za egzistenciju one suprotne i začarani se krug zatvara" (isto: 12).

Ako je u tome začaranom krugu korupcija jezika u osnovi etičko pitanje, što uopće može učiniti jezikoslovlje? Može konstatirati jezične činjenice, prihvatiti da je *propaganda locuta, causa finita* i prebaciti odgovornost na *sistem* koji zlorabi jezik. Znajući da ono o čemu se ne govori za takav *sistem* i ne postoji, može po načelu *loquor, ergo sum* sa svoga znanstvenog stajališta pokušati osvijetliti problem koji je to ozbiljniji što se bolje krije "između redaka".

Kloneći se nelingvističkih ocjena, analitičari *novogovora* najveću pozornost posvećuju njegovoj semantici. Tako Bralczyk (1987.) u političkome diskursu nalazi osam kategorijski bitnih semantičkih značajki: važnost, općenitost, bliskost, nužnost, vjerodostojnost, koherentnost, avangardnost i trajnost. Kao osnovno načelo *novogovora* Głowiński (1991.) naglašava krajnju inferiornost značenja u odnosu prema apodiktčnosti, neupitnosti vrijednosnoga suda koji o njima daje *gospodar jezika*. Ta *labava* (lužna) *semantika* pruža široke (šire od bilo kojega stila) mogućnosti interpretacije značenja, čime se relativizira, izjednačuje i devalvira njihova vrijednost. Budući da vrijednosni sud, koji se često služi dihotomijama i ostrim polarizacijama značenja, mora uvijek biti jasan i jednoznačan, Głowiński kvalificira *novogovor* kao "jednovaljan" (*jednowartościowy*) jezik (po uzoru na *jednoumlje* mogli bismo ga nazvati *jednoslovljem*). Drugom njegovom značajkom on smatra specifičnu sintezu pragmatičnosti i ritualnosti. Iako se u krajnjim slučajevima čak i isključuju (npr. ritualna retorika svećanih govora isključuje po naravi konzekventno djelovanje pragmatike), maksimalna ritualnost i potpuna pragmatičnost u idealnim se situacijama poklapaju. Treću značajku *novogovora* Głowiński vidi u magičnosti njegova izraza, u njegovoj sposobnosti da virtualnost učini privlačnom i da je na impresivan način "pretvori" u zbilju. Četvrta i s funkcionalnoga gledišta najvažnija značajka *novogovora* jest njegova arbitrarnost koja po sudu Głowińskoga premašuje granice odgovarajućega stila ili sociolekta. Propisujući što i *kako* pisati, cenzorski "dokumenti tvore svojevrsan metajezik koji uvelike razjašnjava *novogovor*" (isto: 9), njegova sredstva, metode i neskrivene ambicije da postane opći, univerzalni jezik. Kako se posljednje tri značajke ostva-

ruju na načelu "jednovaljanosti" i ovise o njemu, analitičari novogovora stalno se vraćaju semantici, izlažući se pri tome riziku da i sami ponegdje podlegnu *sindromu megafona*, tj. nametnutim interpretacijama i vrijednosnim sudovima.

2. *Tipologija novogovora*. U tipologiji *novogovora* slavenski se jezici razlikuju ovisno o svojim političkim i kulturnim posebnostima. Pri tome se politički status jezika pretežno jednonacionalnih država (npr. poljske ili bugarske) bitno razlikuje od statusa srodnih jezika u višenacionalnim državama (sovjetske, čehoslovačke i jugoslavenske), gdje je službeno ili neslužbeno dominirao jedan jezik (ruski, češki, srpski). Dosadašnja istraživanja (Ružička, Kačala, Odaloš) otvaraju pitanje dvostrukoga utjecaja – politički dominantnoga jezika, odnosno njegova *novogovora* – na ostale jezike u zajednici. Pokazuje se npr. da je slovački osjetljiviji na "češke" (čehoslovačke), nego što su zapadnoslavenski jezici općenito osjetljivi na sovjetske novogovorne obrasce (npr. tipične *agitprop*ske tvorbe). Hrvatski nudi mnoštvo novogovornih primjera koji se doživljavaju kao srbizmi, a mnogi to i jesu. Međutim, u metodama i modelima oslobađanja jezika i od ideološkoga nasljeđa i od srbizama često se očituju recidivi novogovora na svim jezičnim razinama.

Težeći univerzalnosti, novogovor potire kulturne posebnosti pojedinoga jezika, odnosno njegov kulturnopovijesni identitet, pa tako i specifične ideološko-političke sadržaje koji iz toga identiteta proizlaze podređuje svojim apstraktnim modelima. Npr. značenje "službene formulacije" da *naši građani na privremenom radu u inozemstvu dolaze kući za novogodišnje i proljetne praznike* Hrvatima je postalo nebitno, jer poznaju i njezin skriveni sadržaj i ideološko-političke uzroke njegovu prikrivanju. U jeziku Poljaka ili Čeha takav sadržaj uopće ne postoji pa će mu se značenjski najmutnija sintagma *naši građani* činiti posve jasnom, mogućnost *privremenoga rada* na Zapadu shvatit će kao znak otvorenosti i demokratičnosti, a o značenju spomenutih *proljetnih praznika* može samo nagađati (kao što je nagađao o značenju *samoupravljanja*); naime, za razliku od jugoslavenskih, poljske i čehoslovačke vlasti poštivale su blagdane (świąta, svátky, sviatky) kršćanske "tradicije" kao neradne dane. Sa službenim povratkom Božića i Uskrsa u hrvatski se jezik vratio i *blagdan* koji se, međutim, počeo pojavljivati i tamo gdje mu nije mjesto, npr. *ljetni/zimski školski blagdani*. Na taj se način se i pohrvaćivanje jezika provodi po starome modelu, a nevolja je u tome što se "novome" sadržaju izgubilo pravo značenje (jedan od poznatijih primjera je nova uporaba riječi *djelatnik, djelatni*, npr. u sintagmama *nekvalificirani djelatnik, djelatno vrijeme*).

Usporedba slavenskih jezika prema sadržajima novogovornih izraza i iskaza otkrila bi zanimljive politološke i povijesne, ali ne i bitne jezikoslovne činjenice. Prateći političke mijene, ti sadržaji otkrivaju doduše i mijene u razvitku novogovora, slijede proces njegova semantičkog dotjerivanja, bilježe

postupni prijelaz iz kvantitete ranoga poraća u kvalitetu s kraja 80-ih godina (Bralczyk 1996.: 12), ali potvrđuju da je s jezičnoga gledišta od sadržaja bitniji novogovorni model. Takav se model može ispunjavati različitim sadržajima, semantički širiti i sužavati, stilski raslojavati i nijansirati (npr. model atribuiranja *revolucije* od *francuske*, *velike oktobarske* i *kulturne* do *kontrarevolucije*, *antibirokratske*, *baršunaste*, *jogurt-revolucije* i *balvan-revolucije*). Navike stvaraju modeli, a ne sadržaji. Zato je narušavanje modela koji su cijelo ono "doba učinili izvanjezičnim" (V. Gotovac, *Ljudi iz 1971.*, 1990.: 27) izazivalo zbuđenost javnosti koja je npr. Wałęsi zamjeravala jezik neprimjeren predsjedniku, a Kwaśniewskome prejednostavan način izražavanja (Bralczyk 1996.: 125). U tome su smislu znakovite Krležine riječi upućene vodećoj osobi *hrvatskoga proljeća* – "Savka, vi govorite nekim drugim, svježim jezikom, kojim Partija ne govori" (Dabčević-Kučar 1997.: 79).

3. *Novogovorne tehnike i modeli*. Pod tehnikama mislimo na načine kombiniranja jezičnih i stilskih sredstava, rezultat kojih su okoštali, semantički zatvoreni novogovorni modeli. Ovdje ćemo se ograničiti na neke najopćenitije kategorije.³

3.1. *Jezična svojstva novogovora*. Leksička, frazeološka, tvorbena i gramatička sredstva novogovora mogu se razvrstati s obzirom na njihovu uporabnu vrijednost.

U leksiku se ističu opće imenice koje su sintaktički najčešće u službi subjekta: *narod*, *narodnost*, *klasa*, *partija*, *linija*, *organ*, *pokret*, *revolucija*, *front*, *plejada*, *epopeja*, *tekovina*, *borba*, *bratstvo*, *jedinstvo*, *izgradnja*, *drug*, *rukovodstvo*, *neprijatelj*, *dužnost*, *zadatak*, *odgovornost*, *stav*, *budnost*, *princip*, *volja*, *tlo*, *istina*, *pravo*, *faktor*, *subjekt*, *korak*, *mjera*, *okvir*, *problem*, *situacija*, *sistem*, *mehanizam*, *element*, *emigracija*, *koegzistencija*, *diferencijacija*, *koalicija*, *alternativa*, *socijalizam*, *internacionalizam*, *imperijalizam*, *šovinizam*, *unitarizam*..., i različite domaće tvorbe kao *samoupravljanje*, *samodoprinos*, *nesvrstanost*..., *maspok*, *siz*, *our*, *cup*, *mioc*, *eubsoc*, *miss*, *tips* i sl.

Gotovo bez iznimke navedene imenice atribuiraju zamjenice i pridjevi, npr. *naši/bratski narodi* i *narodnosti*, *naša partija*, *naš stav*, *naš zadatak*, *junačka epopeja*, *izvojevine tekovine*, *partijsko/državno rukovodstvo*, *radnička klasa*, *narodnooslobodilački pokret*, *beskompromisna borba*, *partijska linija*, *plodno tlo*, *neprikosnoveno pravo*, *narodna vlast*, *vanjski/unutrašnji neprijatelj*, *odlučujući faktor*, *složena situacija*, *jedina alternativa*, *miroljubiva koegzistencija*, *neprijateljska emigracija*, *društveno-politička diferencijacija*, *povampireni šovinizam*, *samoupravni socijalizam*... Među pridjevima – atributima, koji brojem vjerojatno nadmašuju i najučestalije imenice, posebnu ulogu imaju su-

3 Primjere smo crpili iz djela navedenih u izvorima.

perlativi, npr. *jedan od najvažnijih zadataka naše Partije, najveći sin naših naroda i narodnosti* i sl. Gomilanje značenja pojačava se atribuiranjem nesročnih atributa (imenica) pridjevima i zamjenicama (*grbača radnog naroda, plejada naših prvoboraca, svijetle tekovine naše narodne revolucije, kurs našeg samoupravnog socijalizma*).

Među zamjenicama prevladavaju one koje nose značenje kolektivnoga subjekta ili atribuiraju kolektivno vlasništvo; to su osobna zamjenica *mi*, njoj odgovarajuće posvojne zamjenice (*naš, naši*), neodređene i niječne zamjenice (*neki, svatko, nitko*).

Uz priloge kojima se kazivač ograđuje od izrečenoga, npr. *gotovo (uvijek), uvjetno (rečeno), osobno (smatram)* i sl., u novogovoru se najčešće ponavljaju prilozima koji se lako popridjevljuju ili poimeničuju, npr. *zanimljivo, relativno, vjerojatno, zgodno, sjajno, danas, sutra...*

Novogovor operira relativno malim brojem glagola, naime, semantički besubjektan, depersonaliziran iskaz podrazumijeva poimeničenje (tzv. nominalizaciju) predikata, pa se kaže *postaviti pitanje, uzeti riječ, zauzeti stav, donijeti ocjenu, izvršiti procjenu, izvesti zaključak, postići dogovor, odigrati ulogu, prevazići problem* i sl., iz čega se izvode još bezličnije, pasivne strukture u kojima poimeničeni glagoli postaju subjekti: (*potrebno je, očekuje se...*) *zauzimanje stava, donošenje ocjene, izvršenje procjene, izvođenje zaključka, postizanje dogovora* itd. Među glagolskim predikatima središnje mjesto zauzima glagol *boriti se* (za/protiv) koji stvara iluziju junaštva, a semantički pokriva i radnje neodređena izgleda; *borimo se za bolje sutra, za ljudska prava, za suzbijanje alkoholizma, za bolju prometnu povezanost... ili protiv malodušnosti i defetizma, birokracije, privrednoga javašluka, kašnjenja vlakova...* Glagolske predikate često zamjenjuju imenski, među kojima se ističe *biti prisutan* (npr. *prisutna je dilema*).

Već se s navedenim primjerima može ostvariti velik broj sintaktičkih kombinacija. Želimo li npr. reći da je o ovoj temi iz niza razloga bilo teško napisati referat, ali smo to nastojale učiniti što bolje, novogovor nam daje ovakvu mogućnost: *Prije nego uzmemo riječ moramo naglasiti da je za ispunjenje našega zadatka u ovoj vrlo složenoj jezičnoj situaciji bilo potrebno ne samo realno sagledavanje elemenata i mehanizama jednoga sistema koji je u našoj sredini našao plodno tlo, nego je za izvršenje što objektivnije procjene ovoga pitanja trebalo konzultirati gotovo nepoznatu literaturu i uhvatiti se u koštac s neprincipijelnim stavovima različitih, uglavnom stranih autora, ali smo, boreći se s prisutnim dilemama i napadima malodušnosti, nastojali izvesti zaključke koji, uvjetno rečeno, predstavljaju jedno od alternativnih rješenja.*

U političkome kontekstu novogovorna sintaksa može biti vrlo jednostavna, npr. *"Fakulteti su najreakcionarnije ustanove u odnosu na novi duh demokracije i samoupravljanja. Eksploatacija – ucjenjivanje – grupašenje – denunciranje – poltronstvo – karijerizam – intrigantstvo – egoizam – egocentričnost – despotizam*

– *sadizam – to je stanje na fakultetima.*” (*Vjesnik*, 22. VI. 1968.) U isto se vrijeme o fakultetima govori i ovako: “*Prije nego utvrdimo liniju reforme, moramo napraviti tri stvari: mogućnosti i prava da samoupravljači odlučuju o razvojnoj politici visokog školstva i da je utvrđuju; potrebu da radni ljudi utječu na formiranje i raspodjelu sredstava i, najzad, da samoupravni organi sudjeluju u odlukama o mreži visokog školstva. Najvažnije je u ovom času riješiti drugo i treće.*” (J. Sirotković u *Vjesniku*, 27. VI. 1968.) Literarniju varijantu s elementima individualnoga stila ilustrira iskaz: “*Kod nas ne može biti patentiranih do nekog čudesnog nerva istančano osjetljivih Jugoslavena koji sakrosantno doziraju taj osjećaj. Takvo jugoslavenstvo miropomazanih vuče nazad, bez obzira na intencije, ono je politička ignorancija.*” (J. Blažević u *Vjesniku*, 19. I. 1970.)

Za potpuniju sintaktičku analizu trebalo bi nam više primjera, ali i ovi pokazuju da su za *novogovor* karakteristične ili jednostavne rečenice s izabranim leksikom ili složene rečenice u kojima, ako nisu gramatički besubjektne, zamjениčki, opći ili neodređeni subjekt i s njime sročan, najčešće bezlični predikat vežu uza se mnoštvo sintagmatski *razvedenih* priključnih članova (atributa i priložnih oznaka).

Iako se sami po sebi već doimaju kao fraze, *novogovornim* modelima valja dodati i frazeološka sredstva. Shvaćajući “frazu” kao bitnu značajku političkoga jezika, Čapek (1969.) kaže da ona ima “svojevrstan unaprijed određen noetički alibi: izmiče kontroli usporedbe s činjenicama”, a kao mehanički oblikovan kliše “nema ni estetsku vrijednost. Najgore je to što ona nije ni svjesna ni namjerna laž. Ona stoji izvan istine i izvan laži. Određeni sklop riječi jednostavno postaje navika, a time se pretvara i u uvjerenje” (isto: 122–123). Ta opažanja upućuju na zaključak da *novogovor* sam generira frazeme i frazeološko-idiomatske sklopove. Koristeći se općom, posebno tzv. pučkom, frazeologijom, koju podvrgava i prilagođava svojim potrebama (*uhvatiti se u koštac, izvesti stvar na čistac, držati konce u rukama, reći bobu bob i popu pop*), *novogovor* uzurpira i devalvira frazeološke vrijednosti književnoga jezika. *Novogovorni* se leksik lako mijenja ili zaboravlja, ali frazemi nisu zamjenjivi i dugo ostaju kompromitirani.

3.2. *Stilska svojstva novogovora.* Težeći polifunktionalnosti *novogovor* se manje ili više nametnuo svim područjima jezičnoga izražavanja (usmenoga i pismenog) pa bi ga prema načelima teorije funkcionalnih stilova (praške škole) trebalo analizirati s obzirom na njegovu sposobnost da sebi podredi stilska sredstva pojedinih područja.⁴ Pokušat ćemo ovdje naznačiti samo karakteristične stilske oblike, sredstva i postupke kojima se služi.

Iako ga susrećemo u poeziji, drami i prozi (poglavito *angažiranoj*), među knji-

4 Vidite bilj. 1.

ževnim oblicima novogovor se vjerojatno najčešće koristi mikrostrukturama: aforizmima, epigramima, anegdotama, poslovicama, izrekama, poredbama i krilaticama. Sjetimo se primjera: *Zbijmo redove! Čuvajmo tekovine naše narodnooslobodilačke borbe kao oči u glavi! Tko radi, taj i griješi. Daju žmigavac lijevo, a voze desno. Ne pada snijeg da pokrije brijeg, nego da zvijeri otkriju svoj trag.*

Među mikrostrukturama stila (figurama i tropima) teško je naći one kojima se novogovor ne koristi – od opreka i kontrasta (antiteza), ponavljanja, pojačavanja (hiperbola), prenesenih značenja (metafora), gomilanja i različitih poredbama do epiteta i igara riječima. Posebno je pitanje na koji se način njima služi, u kojoj mjeri i u kojim funkcijama.

Primjer “*Pošto smo nakon mnogo lutanja, nevjerica i sumnji u ‘demonstriranje federacije’ stigli do širokogrudno prigrljene političke ocjene da čisti računi među republikama i nacijama nisu nikakav naš cilj, već samo novi početak – u slobodnom prijevodu to bi otprilike značilo da se pred etatističkom vlašću federacije ne priziva u pomoć njezin republički surogat...*” (Vjesnik, 17. XII. 1970.) bizarna je kombinacija poetskih i političkih elemenata: poetskom antitezom i perifrazom “tumači” značenje *čistih računa*, a samu ocjenu hiperbolizira epitetima i patetičnim opisom okolnosti u kojima je donesena.

Negativan sud, koji može biti i ironičan, daje epitetima ulogu etiketa (*bjelosvjetski, ratnohuškački, porobljivački, reakcionarni*). Perifraza često služi poetskoj hiperbolizaciji (*najveći sin naših naroda*) ili vrijednosnoj eufemizaciji (*korekcija cijena, obustava rada*). Antiteze, često oblikovane metaforički, služe isticanju vlastitih pozitivnosti (*tamnica naroda//obećana zemlja*). Među metaforama prevladavaju pučke, ruralne (*kolijevka, ognjište, tlo, polje, zemlja, korijen, sjetva, žetva, sazrijevanje*). Pretjerana uporaba sinonima, posebno tuđica, u cilju hiperbolizacije često rezultira pleonazmima (*pokreće inicijativu i imperativno zahtijeva uzajamnu suradnju*) i tautologijama. Sva bi se ova opažanja, naravno, morala provjeriti u jednoj sustavnijoj stilistici novogovora.

3. 3. *Semantička svojstva novogovora*. Tražeći definiciju novogovora (u 1. poglavlju), vidjeli smo da je najbitnija njegova značajka upravo semantička *prijetvornost* – semantička inflacija, semantička labavost, semantičke crne rupe, tzv. prazne i isprane riječi. Iskustvo nam potvrđuje da mnoge semantički prazne ili mutne riječi nestaju s vremenom koje ih je donijelo i možda bismo s toga gledišta na ovu temu mogli staviti točku. Međutim, novogovorne paradigme i modeli na koje smo navikli otvaraju prostor semantičkoj devalvaciji novih sadržaja. Mnogi takvi modeli u jeziku će vjerojatno ostati kao elementi političkoga stila, ali ima i onih koje jednostavno treba prokazati.

4. *Recidivi novogovora*. Zanimarimo li ostatke novogovornih vrijednosnih sudova i modela u literaturi kojom ćemo se još dugo služiti (npr. individualizam – *buržoaski nazor koji stavlja interese pojedine ličnosti nasuprot inte-*

resima zajednice..., Klaić 1981.), utjecaje novogovora najtransparentnije otkrivaju sredstva javnoga priopćavanja ili mediji. Oni ga, štoviše, održavaju na životu i prilagođavaju novim okolnostima.

Ljudi lako prihvaćaju promjene sadržaja čija značenja razumiju (*jednopartijski – višestranački, društveno – privatno vlasništvo, samoupravna privreda – tržišno gospodarstvo, inokosni poslovodni organ – ravnatelj/direktor, neprincipijelna – oporbena koalicija*). Zbunjuju ih *novi* oblici koji dovode u pitanje značenja poznatih općih sadržaja (*čimbenik, načelo, obveza, sustav, stalež, pučanstvo, čelništvo*). Doživljavajući ih, bar u početku, kao neki hrvatski *novogovor*, javnost je mnoge takve riječi unaprijed proskribirala. Ne ulazeći u uzroke takvoj reakciji (a jedan od njih je jeziku odavno nametnuta politička hipoteka), rekli bismo da je i takav odnos znak niskoga stupnja govorne i jezične kulture koja dopušta da se vrijednosni sudovi donose na osnovi novogovornih navika. Zamjena srpskoga (*bukvalan, neprikosnoven, postepen, javašluk, sagledavanje, saobraćaj, učešće, uslov, obezbijediti, izviniti se, prevazići*) i općega internacionalnog leksika hrvatskim nikako se ne može smatrati tvorbom novogovora, ali i taj hrvatski leksik može ući u naslijeđene novogovorne modele (*neotuđivo pravo, stekli su se uvjeti, prevladati ideje*) i održavati ih. I pohrvaćivanje po svaku cijenu pripada mentalitetu kojemu je novogovorno arbitriranje vrlo blisko; ono nekritički mijenja sve dojučerašnje, posebno klasične internacionalizme, a rezultat takvih intervencija nerijetko su novi srbizmi (*dobiti saznanje*) i nove tuđice (*ponuditi opciju*). Na takve i slične leksičke promjene, koje u osnovi ne narušavaju novogovorne navike, javnost je ipak manje osjetljiva nego na prave neologizme (npr. zamjene za anglo-amerikanizme) ili na osuvremenjene hrvatske arhaizme i dijalektalizme. Grube zamjene manje poznatih i manje rabljenih pojmova (npr. *županiju* i *župana* novinar je svojedobno, ne znajući da su stariji od pojmova *kotar* i *kotarski načelnik, zajednica općina* i *predsjednik zajednice općina*, identificirao kao *župu* i *župnika*) brzo se ispravljaju i jeziku štete manje od *nevidljivih* novogovornih modela koje najupornije održavaju i promiču mediji.

Hrvatski je medijski jezik do te mjere inertan da često ne razlikuje formu i stil političke vijesti od ostalih oblika i stilova. Ako su *rekonstrukcija vlade* (smjena nekih ministara) i pleonastički *zajednički suživot* (inače prepoznatljiva varijanta *bratstva-jedinstva*) kao forme aktualnih političkih poruka nužno zlo, ne moraju to biti i eufemizmi *korekcija cijena* (poskupljenje), *neovlašteno korištenje električne energije* (krađa struje), *osobe s reduciranim intelektualnim potencijalom* (mentalno hendikepirani) i sl. Za to nam ne trebaju *uvjerljivi dokazi*.

U opću uporabu najlakše prelaze semantički najprazniji, ali najčvršći novogovorni modeli – hibridne političke sintagme kao što su *desni/lijevi centar, prioritet središnjice/osovine, redefiniranje sporazuma, normalizacija odnosa,*

mirna reintegracija, pakt o stabilnosti, stvaranje platforme, strateško pitanje i dr., koje u određenome kontekstu stvaraju dojam ozbiljnosti i jezične superiornosti. Takve kombinacije i beznačajnu vijest u Crnoj kronici čine ozbiljnom, npr. "Život u Splitu nesporno je postao opasan. Strah i kontrola reagiranja nužni su preduvjeti za koliko-toliko siguran suživot, no što napraviti kada vam se dogodi 'peh' i slučajno naiđete na put nekome od gradskih silnika?" (*Večernji list*, 6. VIII. 1999.) Slično zvuči i upozorenje meteorologa "ako se nastavi tendencija porasta vodostaja rijeke Orljave..."

Djelotvornost (učinkovitost?) novogovornih modela očituje se i u kulturnoj rubrici, npr. "Neposredan je to odraz najave rukovodstva splitskog HNK o posezanju za književnim djelima iz bogate ostavštine pokojnog pisca Miljenka Smoje, prilikom čega će njegov veliki prijatelj i jedan od najvećih hrvatskih glumaca Boris Dvornik govoriti tekst satkan od 42 Smojine novelete." (*Večernji list*, 7. VIII. 1999.)

Slične primjere možemo naći svakodnevno u svim novinama, radijskim i televizijskim emisijama. Ekstremne slučajeve iz razumljivih razloga ne navodimo. Dodajmo još da nam novogovor najgrublje podvaljuje kad dosljedno rabi određene, za svaku pojedinu priliku spremne etikete: tako su čečenski borci za nezavisnost uvijek *čečenski pobunjenici*, sjeveroistočni dio Hrvatske gotovo uvijek je *istočna Slavonija, Baranja i zapadni Srijem*, a svjetska vlada je imaginarna *međunarodna zajednica*. Istodobno, u diplomatski izrečenoj najavi kulturnoga događaja koji podsjeća Hrvatsku "na minula stoljeća umjetničkog stvaralaštva pod okriljem otomanskog imperija" (*Večernji list*, 6. VIII. 1999.) Hrvojev misal ostaje tek jedna od posebno čuvanih dragocjenosti iz riznice otomanske umjetnosti. Ali pitanju takvoga, suptilnijega stupnja semantičke preobrazbe mjesto je vjerojatno negdje drugdje.

5. *Zaključak*. Pokušat ćemo sažeto odgovoriti na pitanje što je novogovor učinio hrvatskome jeziku. Razgradio je dio njegove strukture (posebno sintaksu), poremetio pravila tvorbe, ograničio vitalne funkcije jezika hrvatske književne tradicije, degradirao dio leksika na semantički prazne riječi, kompromitirao dio frazeološkoga blaga, iskvario stilove i pomiješao njihove funkcije, obezvrijedio značenja, stvorio iluziju da smo za jezik svi kompetentni, da ga dovoljno poznajemo i da je promjena prihvaćenih modela suvišna ili čak opasna. A između glasnih *elementarnih osnova, potencijalnih mogućnosti i niza alternativa* s jedne i tihe znanstvene rasprave o pisanju refleksa *jata* s druge strane jezičnoga prostranstva stoji bezlično mnoštvo i malobrojni jezikoslovci koji u strahu od veće nepismenosti podgrijavaju opću iluziju o vlasti nad vlastitim jezikom. Netko će reći da ovaj zaključak ne zvuči lingvistički znanstveno. Vrijedilo bi potražiti novogovor i u znanstvenoj literaturi. Mnogi strani jezikoslovci to već čine.

Izvori primjera

- Andrić, V., Jovković, K. (1985.): *Rječnik terminologije jugoslavenskog političko-ekonomskog sistema (englesko-hrvatskosrpski) – Dictionary of Yugoslav Political and Economic Terminology (English – Croato-Serbian)*, Zagreb.
- Brozović-Rončević, D., Gluhak, A., Muhvić-Dimanovski, V., Sočanac, L. i B. (1996.): *Rječnik novih riječi*, Zagreb.
- Dabčević-Kučar, S. (1997.): *'71 hrvatski snovi i stvarnost*, Zagreb.
- Klaić, B. (1981.): *Rječnik stranih riječi*, Zagreb.
- Ljudi iz 1971. Prekinuta šutnja* (1990.), ur. M. Baletić, Zagreb.
- Torbarina, T. (1990.): *Zašto smo se rastali*, Zagreb.
- Vjesnik, Večernji list*, HTV i dr.

Literatura

- Babić, S. (1990.): *Hrvatski jezik u političkom vrtlogu*, Zagreb.
- Bralczyk, J. (1987.): *O języku polskiej propagandy politycznej lat siedemdziesiątych*, Uppsala.
- Bralczyk, J. (1996.): *Język polityki i polityków, O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny*, str. 121.–134.
- Brozović, D. (1997.–98.): Aktualna kolebanja hrvatske jezične norme u slavenskome i europskom svjetlu, *Croatica*, sv. 45.–46., str. 17.–33.
- Brozović, D. (1988.): Povijesna podloga i jezičnopolitičke i sociolingvističke okolnosti, *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Hrvatski jezik*, Opole, str. 3.–34.
- Čapek, K. (1969.): *V zajetí slov*, Praha.
- Damborský, J., Lotko, E. (1992.): *Studia o współczesnym języku polskim*, Olomouc.
- Dieckmann, W. (1969.): *Sprache der politik. Einführung in die Pragmatik und Semantik der politischen Sprache*, Heidelberg.
- Ferko, J. (1996.): *Vec verejná*, Bratislava.
- Fidelius, P. (1983.): *Jazyk a moc*, Mnichov (München).
- Głowiński, M. (1991.): *Nowomowa po polsku*, Warszawa.
- Głowiński, M. (1993.): *Peereliada. Komentarze do słów 1976–1981*, Warszawa.
- Głowiński, M. (1996.): O dyskursie totalitarnym, *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny*, str. 241.–245.
- Klemperer, V. (1975.): *LTI (Lingua Tertii Imperii). Notizbuch eines Philologen*, Leipzig.
- Kačala, J. (1994.): *Slovenčina – vec politická?*, Martin.
- Lotko, E. (1995.): Texty politické propagandy a jazyková kultura, *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993.*, str. 107.–109.

- Lubaś, W. (1996.): *Polszczyzna wobec najnowszych przemian społecznych, O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny*, str. 153.–161.
O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny. Forum kultury słowa, Wrocław 1995 (1996.), Wrocław.
- Odaloś, P. (1997.): *Lexika slovenčiny po roku 1989, Fluminensia 1–2*, str. 105.–120.
- Orvel [Orwell], G. (1984.): *1984.*, Beograd.
- Pavičić, J. (1982.): *Novogovor*, Zagreb.
- Ružička, J. (1975.): *Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu*, Bratislava.
- Samardžija, M. (1998.): *Utjecaj sociopolitičkih mijena na leksik hrvatskoga jezika u XX. stoljeću, Croatica*, sv. 45.–46., str. 177.–192.
- Sgall, P., Hronek, J. (1992.): *Čeština bez příkras*, Praha.
Spisovná čeština a jazyková kultura 1993. Sbornik s olomoucké konference 1993 (1995.), Praha.
- Šlosar, D. (1995.): *Jazyk totality a jazyk dneška, Spisovná čeština a jazyková kultura 1993.*, str. 110.–113.
- Weinrich, H. (1966.): *Linguistik der Lüge*, Heidelberg.

Sažetak

Dubravka Sesar i Ivana Vidović, Filozofski fakultet, Zagreb
UDK 800.853:808.62, znanstveni članak,
primljen 9. 11. 1999., prihvaćen za tisak 6. 12. 1999.

What did *Newspeak* do to Croatian?

In the period of totalitarianism Slavic languages were especially affected by the phenomenon that G. Orwell (1984) named *newspeak*. It is characterized by the so called empty words, semantic black holes and semantic inflation. This resulted in the semantic devaluation of the public language, primarily in the field of political discourse, and thereby also in the relativization of the literary language form. Seeing a general decline of language culture in all Slavic countries, linguists and literary scholars warn that this decline has not been stopped by the social changes in the early 90s. The confirmation of this fact is found in the reappearance of *newspeak* in the first posttotalitarian years. In this context the situation of the Croatian standard is being considered.